

Pregledni znanstveni članak
UDK 615.83(497.5 Lovran)(094)
615.83(497.5 Opatija)(094)
338.48:61](497.5)

Amir Muzur*

Kako se kali(o) Kurort

Povijest problema lječilišne regulative na primjeru Opatije i Lovrana u posljednjih stotinu i pedeset godina

Polazeći od pregleda povijesnih okolnosti razvitka dviju bliskih lječilišnih destinacija na liburnijskoj obali – Opatije i Lovrana, ovaj rad analizira etape razvoja zakonske i podzakonske regulative lječilišta. Osobita se pozornost posvećuje lovranskom Lječilišnom pravilniku iz 1909., pregnućima Juliusa Glaxa, predstojnika opatijskog Lječilišnog povjerenstva i Zakonu o regulaciji javnog zdravstva, koji je 1876. donijet u ugarskom dijelu Habsburške Monarhije. Naposljetku se podastire pregled aktualnih zakonskih i podzakonskih akata u Republici Hrvatskoj koji ukazuju na perzistenciju problema manjkavosti definicije i regulacije zdravstvenog turizma.

Ključne riječi: Opatija, Lovran, zdravstveni turizam, lječilište, zakoni, pravilnici

Uvod

Zdravstveni turizam, medicinski programiran odmor i *wellness* već su najmanje stoljeće i pol praksom i gospodarskim osloncem brojnih destinacija diljem svijeta, prepoznati prvenstveno kao idealne kategorije za kombiniranje s većinom ostalih oblika turizma.¹ U

* Dr. sc. Amir Muzur izvanredni je profesor i pročelnik Katedre za društvene i humanističke znanosti u medicini Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Braće Branchetta 20, 51000 Rijeka. Telefon: +385 51 651 213; telefaks: +385 51 651 219. Elektronička pošta: amir.muzur@medri.hr.

¹ Usp. Muzur, Amir, „Povijesna baština i kultura u zdravstvenom turizmu: opatijski primjer“, u: Rožanić, Igor (ur.), *Zdravstveni turizam za XXI. stoljeće: Zbornik radova*, Thalassotherapie – Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2000., str. 52–56.

vremenima prije Prvoga svjetskog rata dominirala je moda traženja klimatski povoljnih kutaka u toplijim krajevima, dok su ljeta provedena na svježem, planinskom zraku.² Kada je putovanje i ljetovanje odnosno zimovanje prestalo biti privilegijom aristokracije i najbogatijih slojeva, moda se promijenila, otvarajući vrata masovnijem kupališnom turizmu.

Klimatotalasoterapija u najširem smislu – povezivana s prevencijom ili ne, obogaćivana drugim medicinskim procedurama ili ne – služila je kao glavna komponenta oglašavanja destinacije, ali i teorijski i praktični izazov desetina liječnika i znanstvenika. Na njezinim su zasadama stasala i dva teritorijalno bliska lječilišta Austro-Ugarske Monarhije, Opatija i Lovran, dijeleći mnoge brige pa tako i problem nedorečenosti lječilišne zakonske i podzakonske regulative.

Slučaj prvi: Opatija

Razvitak Opatije kao lječilišta bio je diktiran mnogim ostvarenim preduvjetima, a ponajprije prometnim (proboj priobalne ceste Rijeka – Opatija 1838. i željezničke pruge Pivka/Šempeter – Rijeka kao dionice trase Beč – Ljubljana – Rijeka 1873.).³ Sve znamenitiji gosti šire sve značajnije glase i vijest o ljekovitu lovorovom gaju na jadranskoj obali stiže i do bečkih salona. Botaničar Heinrich Noë ushićeno recitira svoje putopise, osnivač prve katedre za laringologiju u svijetu, Leopold Schrötter von Kristelli, piše o visokoj koncentraciji terapijski povoljna morskog aerosola u opatijskom zraku, a književnik i liječnik Juraj Matija Šporer pokušava 1870-ih osnovati „Morsko-balneološki i lječilišni zavod u Opatiji kod Rijeke“.⁴ Theodor Billroth, slavni kirurg, reklamira Opatiju u svojim pismima,⁵ pa i sam redovito dolazi ovamo na oporavak. U to vrijeme, oko 1882., kada Opatija ima stupiti na scenu, u Europi je već razgllašeno devedesetak morskih kupališta i šezdesetak termi. I lansiranje je Opatije prema tom obrascu započelo usporedbama srednjih temperatura zraka i mora, padalina, vlažnosti zraka, vjetrova itd. s drugim, konkurentskim lokacijama (Nica) ili s većim europskim gradskim centrima (Beč). Osim atraktivnim srednjim sezonskim temperaturama

² Usp. Tripold, Franz, „Abbazia als Winterkurort und Seebad“, u: *Abbazia: Ärzte-Woche 14.–17. September 1927.*, Kreisel & Co., Abbazia, 1927., str. 1.

³ Niel, Alfred, *Die k. u. k. Riviera: von Abbazia bis Grado*, Styria Verlag, Graz, 1981., str. 36–37.

⁴ Zakošek, Boris, *Opatijski album: Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005., str. 356–359.

⁵ Billroth, Theodor, *Briefe*, 4. izdanje, Hahn, Hannover – Leipzig, 1897., str. 327–332.

(zima 13,2 °C, proljeće 15,9 °C, ljeto 20,8 °C, jesen 9,8 °C) i visokim salinitetom mora (38 g/l), Opatija se doista mogla bez stida reklamirati kao oaza savršeno zaštićena zaleđem Učke od jačih vjetrova, a mogla je zaigrati i na kartu subtropske vegetacije, koju je oplemenio riječki patricij Iginio Scarpa uređenjem i danas postojećeg parka.⁶ Napokon, kormilo razvoja Opatije sredinom 1880-ih uzima u svoje ruke Julius Glax, europski priznat balneolog. Carskim ukazom Opatija postaje 1889. i službeno lječilištem (*Kurort*), a Glax njegovim ravnateljem. Prijelaz XIX. u XX. stoljeće donijet će moderno rješavanje pitanja dovoda vode, kanalizacije, prometa, groblja, uz istodobno nicanje ordinacija, sanatorija i kupališta. Desetine liječnika pristižu iz Austrije, Njemačke, Mađarske,⁷ Rumunjske, Galicije, Italije, prakticirajući u Opatiji najčešće tijekom najinteresantnije sezone koja se, po shvaćanju onog vremena, protezala od rane jeseni do kasnog proljeća, dok je samo ljeto bilo neusporedivo manje atraktivnim za odmor. Uređuje se postupno obalni put u duljini 12 kilometara, a rumunjski kraljevski par financira trasiranje šumske šetnice s vidikovcima i spomen-obilježjima. Opatija postaje poligonom za nutricionističke pokuse (kure kefirom i groždem) i izume novih lijekova (ovolecitinske tablete, *Marina-Trinkkur*, *Diana-Franzbranntwein* i dr.), a bavarski internist Max Joseph Örtel „dozira“ uporabu šetnica u rehabilitaciji srčanih bolesnika.⁸ Opatijski liječnik Franz Tripold odašilje napise o opatijskoj klimi nizu europskih časopisa, a postaje i lokalnim meteorologom s uhodanim itinerarom (dvaput dnevno) do stanice u parku, uz očitavanje termometra u pijesku i moru.⁹ Tripold je, uz Jaromira baruna von Mundyja, i osnivačem opatijskog *Dobrovoljačkoga vatrogasnoga i spasilačkoga društva (Rettungsgesellschaft)*, koje je započelo s radom siječnja 1894., dakle samo jedanaest godina nakon bečke službe prve pomoći. Sredinom 1890-ih Opatija dobiva i specijalizirani sanatorij za

⁶ Usp. Muzur, Amir, *Kako se stvarala Opatija: Prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma*, Katedra Čakavskog sabora Opatija – Grad Opatija – Naklada Benja, Opatija – Rijeka, 1998., str. 93–97.

⁷ Muzur, Amir, „Hungarian doctors and the ‘Golden Age’ (1884-1914) of Opatija (Croatia)“, *Orvostörténeti közlemények/Communicationes de historia artis medicinae*, 48 (1–4), 2003., str. 182–185; Muzur, Amir, „Doprinos mađarskog elementa razvoju zdravstvenog turizma u Opatiji“, *Turizam*, 45 (9–10), 1997., str. 248–251.

⁸ Glax, Julius, *Aerztliche Mittheilungen aus Abbazia, 2. Heft: Abbazia als Terrain-Curort*, Wilhelm Braumüller, Wien – Leipzig, 1894.

⁹ Unatoč očiglednom propagandističkom duhu, Tripold je bio spreman i priznati da Opatija nije indicirana za sve vrste bolesti: za one koji trpe od kroničnih muskulopatija i zglobnog reumatizma primjerice Opatija je prevlažna. Tripold, Franz, nav. dj., str. 10.

djecu, kojim rukovodi Mađar Kálmán Szegő.¹⁰ Doktor Stephan Isor Stein u svom je pak opatijskom sanatoriju (*Zander-Institut*), otvorenom 1904. po uzoru na stariji u Ischlu, nudio dvadesetogodišnje iskustvo bavljenja medicinskom gimnastikom, masažom i ortopedijom.¹¹ Ovakav eksplozivan razvoj privukao je u Opatiju careve, kraljeve, umjetnike, nobelovce, plemiće i političare koji su, opet, uvećavali reputaciju lječilišta.¹²

Razvoj Opatije kao lječilišta donekle je bio prekinut svjetskim ratovima, ali je potom nastavljen i još uvijek traje. Internist Čedomil Plavšić osniva lipnja 1957. Zavod za talasoterapiju i smješta ga u kompleks nekadašnjih pansiona u južnom dijelu grada. Kombinacijom terenskih šetnji, vježbanja disanja i muskulature te psihičkih priprema bolesnika i njegove obitelji, Plavšić sa suradnicima dokazuje da bolesnik s preležanim srčanim infarktom ne mora izgubiti na kvaliteti življenja i može bitno skratiti bolovanje. Opatija je druge polovine XX. stoljeća i grad velikih i važnih znanstvenih skupova: ovdje se održava Međunarodni kongres hidroklimatizma i talasoterapije (1954.), kolokvij o utjecaju klime na vegetaciju i čovjeka (1960.), XVI. svjetski kongres talasoterapije (1975.)¹³ i mnogi drugi.

U skladu s općim svjetskim trendovima, Opatija danas ne pokazuje interes samo za unapređivanje ponude rehabilitacije već i za razvijanje programa prevencije bolesti. Da je Opatija ostala sjedištem znanstvenog autoriteta zdravstvenog turizma, posvjedočilo je i imenovanje opatijske ustanove *Thalassoterapije* Referentnim centrom za zdravstveni turizam i medicinski programiran aktivni odmor za čitavu državu (1998.), kao i njezino promoviranje u Katedru za rehabilitacijsku medicinu Medicinskog Fakulteta u Rijeci i Osijeku, a 2009. i u Kliniku za liječenje, rehabilitaciju i prevenciju bolesti srca i krvnih žila.

¹⁰ Szegő, Kálmán, *Maison de santé et établissement hydrotherapique pour adultes et enfants – Abbazia (Autriche)*, Dr. Koloman Szegő, Abbazia, 1909.

¹¹ Stein, Isor, „Medico-mechanisches Zander-Institut in Abbazia“, u: Cohn, Julius i dr. (ur.), *Abbazia als Kurort: Festschrift zum 60. Geburtstage des Prof. Dr. Julius Glax*, Kur-Kommission, Abbazia, 1906., str. 131–153; Fischinger, Janez – Fischinger, Aleš – Fischinger, Duša, „Medicinsko-mehanički institut Dr. Zandera u Opatiji“, *Acta medico-historica Adriatica*, 7 (1), 2009., str. 125–138.

¹² Usp. Muzur, Amir, *Zlatna knjiga gostiju Opatije*, Turistička zajednica Grada Opatije, Opatija, 2004.

¹³ I Četvrti međunarodni kongres o talasoterapiji bio je održan u Opatiji, još krajem rujna 1908. Vidi o tome: Fischinger, Aleš – Fischinger, Duša – Fischinger, Janez – Škrobonja, Ante, „100th anniversary of the 4th International Congress of Thalassotherapy in Opatija“, *Acta medico-historica Adriatica*, 6 (2), 2008., str. 261–276.

Slučaj drugi: Lovran

Razvijati se u neposrednoj blizini glasovita lječilišnog odredišta kakva je bila Opatija krajem XIX. stoljeća imalo je sve prednosti „prelijevanja“ opatijskih gostiju, ali i bitnih razvojnih ograničenja.¹⁴ Za Lovran se u raznim propagandnim materijalima govori da ima bogatiju povijest, da je zaštićeniji od bure od Opatije, da ima raskošnije šume lovora i kestena.¹⁵ Prava istina međutim koja je goste vezivala za Lovran i još uvijek ih vezuje bila je da je Lovran, učeći na greškama Opatije s kojom se gotovo dodiruje, sačuvao spokojstvo vila uronjenih u pejzaž zelene okućnice.¹⁶

Presudan poticaj okretanju k zdravstvenom turizmu dao je Lovranu svakako bečki liječnik Albin Eder (1859.–1916.), koji se doselio u Lovran 1895. godine u tada sagrađenu vilu „Elsa“, u kojoj će otvoriti i ordinaciju. U predstavkama C. k. namjesništvu u Trstu početkom XX. stoljeća Eder se bori za minimalan razmak među kućama (20 m), maksimalnu dopuštenu visinu novogradnje (tri kata), a hvali Općinu da je premjestila groblje, izgradila kanalizaciju (bolju od opatijske), uredila karantenu i ceste, dovela javnu rasvjetu. Od države traži sredstva za uređenje luke, pločnika, prave bolnice za zarazne bolesti, elektromobile (umjesto bučnih opatijskih tramvajskih kola)... Najveći i najambiciozniji Ederov projekt bio je gradnja žičare na Učku, koja bi povezivala morsko kupalište s hotelom – „visinskim lječilištem“ na cca 1250 m (dakle stotinjak metara pod najvišim vrhom planine, gdje se nalazi „visoravan pogodnija od Davosa“) i drugim visinskim lječilištem na srednjoj visini (Lovranska Draga). Eder je čvrsto vjerovao da je Lovran za ostvarenje ove ideje mnogo pogodniji od Opatije (koja je „predaleko od Učke“) i da će njezinom realizacijom biti u mogućnosti ponuditi jedinstvenu lječilišnu kombinaciju zimskih sportova zimi i ugodnih šetnji i kupanja u moru ljeti. Prednost Lovrana u odnosu na Opatiju bile su, po Ederu,

¹⁴ Usp. Muzur, Amir, „Lovran i Opatija: stari lječilišni rivali“, u: Muzur, Amir, (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997., str. 26–27.

¹⁵ Usp. Muzur, Amir – Peršić, Dušan – Raffaelli, Silvano, *Lovran: turistički vodič*, Rima, Rijeka, 2001.

¹⁶ Usp. Peršić, Mirjana, *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002.; Valušek, Berislav, „Carl Seidl i lovranske vile“, u: Ekl, Vanda (ur.), *Liburnijske teme, sv. 6: Lovran*, Katedra Čakavskog sabora Opatija – Turističko društvo Lovran, Opatija, 1987., str. 215–223.

i povoljnije zimske temperature (5–7,5 °C).¹⁷ Da je strah Edera od opatijske konkurencije bio opravdan, pokazalo se i stopiranjem projekta žičare pred sam Prvi svjetski rat, kada je opatijski odvjetnički pripravnik Orlić uspješno pobunio narod Lovranštine, a Glax upotrijebio svoj utjecaj za lobiranje da se polazište žičare pomakne bliže Opatiji, u Ičiće, što je dovelo do kobne odgode realizacije projekta.¹⁸ Kasnije varijante ove ideje, uključujući i aktualnu, koja upravo mobilizira udjelničare među gospodarskim subjektima i stanovništvom, više ne ističe toliko izvornu, Ederovu, zdravstvenoturističku komponentu projekta.

Albinu Ederu je, ipak, uspjelo svojim pregnućima postići da Lovran konačno bude proglašen lječilišnim mjestom u kojemu su, vremenom, uz četiri hotela i dvadesetak pansiona, uređena tri veća kupališta, četiri sanatorija i ordinacije devetoro liječnika.¹⁹ U današnje vrijeme u Lovranu djeluje i *Učilište Lovran – spa-wellness-akademija*, koja – pod ravnanjem liječnice Jelice Popić – nudi tečajeve iz različitih vještina i „alternativnih“ terapija uporabljivih u zdravstvenom turizmu.²⁰

Lječilišna regulativa

Premda su Opatija i Lovran, očigledno, imali bitno različitu dinamiku i doseg razvoja, jedan od momenata koji ih je zbližavao bila je i nedorečenost, a povremeno i izostanak opće i posebne zakonske i podzakonske regulative koja bi trebala definirati javnozdravstvene i druge uvjete koje lječilišta moraju zadovoljiti.

Opatija je, kao što je poznato, proglašena lječilištem (*Kurort*) Zakonom koji su supotpisali car Franjo Josip I. i predsjednik Vlade, grof Taaffe, još 4. ožujka 1889. U prvom paragrafu ovog kratkog Zakona definira se područje lječilišnog okruga (*Curbezirk Abbazia*) koji obuhvaća

¹⁷ Deželić, Mladen, „Liječnik Dr. Albin Eder i njegov doprinos razvoju zdravstva u Istri u razdoblju od godine 1892. do 1916.“, *Medicina*, 22 (3), 1986., str. 115–121; Prunk, Adrijana – Ažman, Josip – Frković, Vedran – Škrobonja, Ante – Muzur, Amir, „Physician Albin Eder and his contribution to the development of health resorts in the Northern Adriatic area“, *Public Health*, 122, 2008., str. 1131–1133.

¹⁸ Muzur, Amir, *Liburnijski mikrokozam: studije, osvrti, afekti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2004., str. 20–22.

¹⁹ Usp. Blažević, Ivan, „Stoljetni korijeni lovranskog turizma“, u: Kolonić Bistričić, Sandra (ur.), *Lovran u XIX. stoljeću (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1998., str. 21–26.

²⁰ Popić, Jelica, „Poslovna edukacija: Učilište Lovran – Spa Wellness Akademija“, <http://www.edukacija.hr/ustanova/uciliste-lovran-spa-wellness-akademija/123/>, preuzeto 23. listopada 2009.

katastarske općine Opatiju i Volosko i dijelove općina Veprinac i Vasanska; u drugom se paragrafu dozvoljava ubiranje lječilišne pristojbe; u trećem se definira tko je podložan plaćanju pristojbe i najavljuje se donošenje Lječilišnog reda (*Curordnung*); u četvrtom se paragrafu dopušta uporaba političke moći za ubiranje pristojbe; konačno, u petom se paragrafu za provedbu Zakona zadužuje ministar unutarnjih poslova. Obznanom C. k. namjesništva u Trstu od 13. siječnja 1890. donijet je i Lječilišni red, koji je u travnju 1891. doživio izmjene, a u svibnju 1892. bio zamijenjen novim Lječilišnim redom (koji je i sam doživio izmjene siječnja 1901.).²¹

Nekako u to vrijeme, Okružnicom br. 14498 od 2. ožujka 1892., Ministarstvo unutarnjih poslova Austrije propisuje da je dozvola uspostave lječilišnih ustanova, mjesta i kupališta u ingerenciji pokrajinskih vlasti. I doista, kao što pokazuje opatijski i, kasnije, lovranski primjer, pojedina lječilišta učinkovito definiraju ingerencije i općenito funkcioniranje svojih lječilišnih povjerenstava (dakle prvenstveno brigu o redu i sigurnosti, vođenje liste stranaca i ubiranje lječilišne pristojbe) zahvaljujući posebnim pokrajinskim aktima.

Zakonom od 10. prosinca 1905. uspostavljeni su temeljni preduvjeti i za ustroj lječilišne uprave u lječilišnom okrugu Lovran (koji je sezao od potoka Banina do potoka Cesara – dakle uključujući Iku i Medveju – u pojasu od jednog kilometra od mora). Temeljem ovog Zakona donesen je 17. ožujka 1909. za taj okrug i Lječilišni pravilnik (*Regolamento di cura*).²²

Lovranski Lječilišni pravilnik (sadrži 28 paragrafa) definira područje djelatnosti (Lječilišni okrug; *circondario di cura*) i ustoličuje Lječilišno povjerenstvo koje razrješuje lječilišnu upravu (*azienda di cura*) te preuzima njezine zadaće i poslove. Izvršni je organ Povjerenstva Lječilišno predstojništvo (*soprastanza di cura*), koje čine predsjednik Povjerenstva, njegov zamjenik i blagajnik. Lječilišno povjerenstvo ima 17 članova, od kojih je većina delegirana *ex officio* (načelnik Općine, okružni liječnik iz Voloskog, općinski liječnik, zastupnik u Istarskom pokrajinskom saboru, dvoje predstavnika Društva „Quarnero“, jedan predstavnik Međunarodnog društva spavaćih kola, predstavnici hotelijera, gostiju i drugi). Nemoguće je postati članom nepismenima,

²¹ Blažević, Ivan, „Opatijska kronika“, u: Peršić, Milena (ur.), *Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji: Zbornik okruglog stola*, Hotelijerski fakultet Opatija, Opatija, 1994., str. 25–26.

²² Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-0019 (JU 8), Izdvojeni predmeti. Lječilišni pravilnik Lovrana 1909. Kutija 866.

osuđenicima, službenicima Povjerenstva, onima koji žive od nadnice ili imaju nestalne prihode i sl. Dužnost člana Povjerenstva obnaša se bez naknade, a mandat traje uglavnom tri godine. Zadaće su Povjerenstva upravljanje svojom imovinom, odmjeravanje i ubiranje lječilišne pristojbe i pristojbe za glazbu, imenovanje svojih službenika i zapošljavanje posluge, nadzor nad svim objektima i ustanovama koje se bave liječenjem, briga da se olakša dolazak stranaca, akcije u cilju promidžbe interesa lječilišta (uređenje putova, vrtova, gradnja objekata itd.), preuzimanje održavanja i čišćenja ulica (ako Povjerenstvu budu doznačena odgovarajuća sredstva), uklanjanje svega što bi moglo ugroziti dobar glas ili higijenske uvjete lječilišta, objavljivanje obavijesti i naloga koji se tiču gostiju i njihova interesa, vođenje liste gostiju i knjige pritužbi, kao i distribucija prospekata i druge vrste promidžbenih materijala, izbor Uprave lječilišta, sastavljanje internog poslovnika na osnovi Lječilišnog pravilnika, komunikacija zemljom i morem radi dogovora o cijenama i davanje mišljenja slijedom upita vlasti. Propisan je iznos lječilišne pristojbe, način ubiranja, kao i popusti i izuzeća od njezina plaćanja (djeca do 14 godina, siromasi, liječnici itd.), a ostavlja se kao mogućnost uvođenje pristojbe za glazbu. Aktivnosti Povjerenstva nadzire okružna politička vlast, koja može uložiti i veto na pojedine odluke Povjerenstva. Lječilišni pravilnik propisuje još način sazivanja sjednica Povjerenstva i odlučivanja na njima, računovodstvenu praksu i dr.

Kako se može vidjeti iz pregleda odredbi lovranskog Lječilišnog pravilnika (formuliranog s elementima statuta i poslovnika), njime se definiraju operativni aspekti lječilišta, ali ne i njegova bit, tj. javnozdravstveni (higijenski) aspekti koji moraju biti zadovoljeni da bi mjesto uopće moglo doseći status lječilišta ili ga održati. U jednom svom pozvanom predavanju, održanu 1913. u Karlovym Varyma (starom rivalu Opatije), Julius Glax osvrće se upravo na ovaj problem, tvrdeći da je, jednom kada je mjesto već proglašeno lječilišnim, vrlo teško naknadno osigurati visoke standarde mira za lječilišne goste, održavanja čistoće tla i zraka, uvoditi vodovod i kanalizaciju, rješavati odvoz smeća, nadgledati stanovanje i namirnice, preventivno se boriti protiv zaraza itd. Glax naime zna, upravo iz vlastitog opatijskog iskustva, da malo tko ima interesa bitnije ulagati u ove mjere jednom kada je status *Kurorta* već postignut. Istodobno u Njemačkoj međutim, navodi Glax, ipak postoji definirano 11 „minimalnih uvjeta“ koje lječilište mora zadovoljavati: najmanje dva prostora za izolaciju zaraženih, izolirana mrtvačnica,

uređaji za dezinfekciju, osoba osposobljena za vršenje dezinfekcije, pljuvačnice svugdje kuda se kreću bolesnici, osigurana liječnička pomoć, osigurana dostatna količina lijekova, osigurana školovana njega bolesnika, mogućnost dobave kvalitetnog leda za bolesnike, kvalitetna voda za piće u dostatnoj količini (najmanje jedna kontrola godišnje, plitke bunare treba nastojati ukloniti) i, napokon, besprijekorno uklanjanje otpadnih voda (septičke jame treba zabrtviti, kontrola svake godine). Julius Glax, slijedom vlastitih iskustava i njemačke prakse, predlaže 13 parametara čija bi se vrijednost procjenjivala za postojanje *Kurortom* odnosno održanje takva statusa: čistoća zraka; kvaliteta vode za piće; besprijekorno uklanjanje otpadnih voda i smeća; prikladan prostor za izolaciju zaraznih bolesnika; dezinfekcija, prostori za dezinfekciju i mrtvačnica; odgovarajuća bolesnička njega, transport bolesnika, hitna pomoć i vatrogastvo; nadzor nad sredstvima/načinima i pružanjem liječenja; kontrola namirnica; građevinskopolicijski red i javnozdravstveni zahtjevi prema ugostiteljima; mir u lječilištu; liječnik i ljekarna (zdravstveno povjerenstvo); kemijsko-bakteriološki zavod i stanica za meteorološka mjerenja; literatura o lječilištu koja odgovara stvarnom stanju. No, prije svega, Glax apelira na zakonsko definiranje pojma lječilišta (*Kurort*).²³

U susjednom, mađarskom, dijelu Monarhije (pod koji su spadale i Rijeka i Crikvenica) situacija s lječilišnom regulativom bila je ipak malo bolja. Temeljni zakon po kojemu se postupalo bio je *Zakon o regulaciji javnog zdravstva* od 3. travnja 1876.,²⁴ koji je definirao primjerice javne i specijalne bolnice (§§ 57–60), uvjete bavljenja liječenjem (§§ 62–70), ali i ljekovita i mineralna kupališta, pri čemu se propisivala obveza postojanja „smještajnih i kupališnih objekata koji odgovaraju zahtjevima higijene i udobnosti“, kupališnog reda, stalnog kupališnog liječnika tijekom sezone kupanja, ljekarne, zaštite ljekovitih izvora od atmosferskih prilika i onečišćenja, kao i zdrave prehrane, mira i udobnosti za bolesnike (§ 100). „Ljekovitim kupalištem“ mjesto postaje ukazom ministra unutarnjih poslova tek nakon provjere zadovoljava li sve preduvjete, a tada započinje i bilježenje temperature i meteoroloških prilika (§ 101). Predviđa se i način imenovanja kupališnog liječnika,

²³ Glax, Julius, „Hygiene der Kurorte“, u: *Balneologie und Balneotherapie*, Gustav Fischer, Jena, 1914., str. 418–437.

²⁴ *Articolo di legge XIV dell' anno 1876. sulla regolazione dell' igiene pubblica*, Stabilimento Tipo-Litografico, Fiume, 1877.

otvaranje poštanskog i telegrafskog ureda, održavanje cesta i stambenih i kupališnih objekata, dvadesetogodišnje oslobađanje novih građevina od poreza, proizvodnja umjetnih mineralnih voda, dopušta se uvođenje kupališne pristojbe, ali i siromasima da besplatno koriste kupke i ljekovite izvore (§§ 100–108).

Kako stoje stvari danas, stoljeće kasnije

Ako zdravstveni turizam shvatimo kao „granično područje medicine i turizma, u kojem gospodarski subjekti iz područja turizma i zdravstvene ustanove organiziraju boravak turista u klimatskim i lječilišnim mjestima prvenstveno radi prevencije oboljenja, rehabilitacije, ali i liječenja uz pomoć prirodnih činitelja“, kako to sugerira Berislav Skupnjak,²⁵ nije čudo da se ovaj oblik turizma u današnjoj Hrvatskoj često ističe kao neiskorišten potencijal, budućnost i prilika za profiliranje turističkog gospodarstva nekoliko regija u Republici Hrvatskoj.²⁶ Međutim zakonska i podzakonska regulativa uvelike zaostaje za ovim ambicijama.

U *Strategiji razvoja hrvatskog turizma do 2010. godine* (Ministarstvo turizma RH, rujna 2003.) zdravstveni se turizam definira kao „jedan od značajnih trendova današnjeg turizma, [koji] također može pronaći svoje mjesto u hrvatskoj turističkoj ponudi. Morski zrak, talasoterapija te brojni izvori ljekovite termalne vode u unutrašnjosti trebaju odgovarajuću infrastrukturu da bi se pozicionirali na tržištu kao kvalitetna turistička ponuda. Jedna od velikih prednosti takvog turizma je mogućnost poslovanja tokom cijele godine.“²⁷ Nažalost, definicija je jedino što se o zdravstvenom turizmu može naći u ovom strateškom dokumentu.

U *Zakonu o pružanju usluga u turizmu*, donesenu lipnja 2007., u Članku 3. navodi se da „Pod uvjetima propisanim ovim Zakonom i propisima donesenim na temelju ovoga Zakona određene turističke usluge u zdravstvenom turizmu mogu pružati specijalne bolnice i lječilišta“.²⁸

²⁵ Usp. Bagat, Mario – Sekelj-Kauzlarić, Katarina, „Mogućnosti razvoja zdravstvenog turizma u Hrvatskoj“, *Medix*, 10 (52), 2004., str. 121–123.

²⁶ Usp. Juričić, Alenka, „Zdravstveni i wellness turizam brend Kvarnera“, *Novi list*, Rijeka, 12. studenoga 2009., str. 26–27.

²⁷ Republika Hrvatska – Ministarstvo turizma, „Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010. godine“, www.strategija.hr/lgs.axd?t=16&id=206, zadnji put mijenjano 18. rujna 2003., preuzeto 24. studenoga 2009.

²⁸ Hrvatski sabor, „Zakon o pružanju usluga u turizmu“, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/298502.html>, zadnji put mijenjano 21. lipnja 2007., preuzeto 24. studenoga 2009.

Međutim preciznija su određenja dosad izostala.

U *Akcijском planu hrvatskog turizma u 2009. i 2010. g.* uopće nema spomena zdravstvenog turizma.²⁹

Donekle usporedivo s ambicijom ustroja lječilišta jest definiranje parametara koje moraju zadovoljavati članovi tzv. mreže zdravih gradova (u Hrvatskoj aktivna od kraja 1992.), koja se oslanja na projekt „Zdravi gradovi“, koji je 1986. pokrenuo Regionalni ured za Europu Svjetske zdravstvene organizacije. Ovaj je projekt istaknuo kao parametre čijem će poboljšanju težiti: čistu, sigurnu i kvalitetnu fizičku okolinu (uključujući kvalitetu stanovanja), stabilan i dugoročno održiv ekosustav, snažnu zajednicu čiji se članovi međusobno podržavaju a ne eksploatiraju, poticanje njegovanja veza s prošlošću grada, optimalnu razinu zdravstvene zaštite, visoku razinu stanja zdravlja i dr. Dakako, motivi projekta „Zdravi gradovi“ prvenstveno su usmjereni prema podizanju kvalitete življenja domicilnog stanovništva, ali se propisani preduvjeti mogu smatrati i općim preduvjetima za stjecanje statusa lječilišta.

Unatoč legislativnom vakuumu i izostanku cjelovite vizije razvoja zdravstvenog turizma u Hrvatskoj, teorijske su pretpostavke za nj stvorene.³⁰ Osnovano je nekoliko *ad hoc* tijela (Savjet za zdravstveni turizam pri Ministarstvu turizma, Referentni centar za zdravstveni turizam i medicinski programirani odmor pri Ministarstvu zdravstva i socijalne skrbi, Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje pri Akademiji medicinskih znanosti, Zajednica zdravstvenog turizma pri Hrvatskoj gospodarskoj komori³¹), održani su i održavaju se već tradicionalni znanstveni skupovi, okrugli stolovi i izložbe,³² uglavnom

²⁹ Institut za turizam Zagreb – Horwath & Horwath Consulting Zagreb – Inženjerski biro – Sveučilište u Rijeci, „Akcijски plan hrvatskog turizma u 2009. i 2010. g.“, <http://www.mint.hr/UserDocsImages/090422-akcijski.pdf>, zadnji put mijenjano ožujka 2009., preuzeto 24. studenoga 2009.

³⁰ Usp. Hitrec, Tomislav, „Zdravstveni turizam: pojmovi i koncepcijski okvir“, *Tourism and Hospitality Management*, 2 (2), 1996., str. 253–264; Kušen, Eduard, „Zdravstveni turizam“, *Turizam*, 50 (2), 2002., str. 177–190; Skupnjak, Berislav, „Neke pretpostavke za razvitak zdravstvenog turizma“, u: Ivanišević, Goran (ur.), *Prirodni ljekoviti činitelji u Hrvatskoj*, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Zagreb, 2000., str. 107–117; Kušen, Eduard, „Zdravstveni turizam“, u: Čorak, Sanda – Mikačić, Vesna (ur.), *Hrvatski turizam: plavo-bijelo-zeleno*, Institut za turizam, Zagreb, 2006., str. 215–238; i dr.

³¹ Hrvatska gospodarska komora – Sektor za turizam, „Zajednica zdravstvenog turizma Hrvatske“, <http://hgk.biznet.hr/hgk/tekst.php?a=b&page=tekst&id=1223>, preuzeto 24. studenoga 2009.

³² Muzur, Amir – Puharić-Harašlić, Marija – Ivančić-Vagaja, Suzy, *Opatija – promotor zdravstvenog turizma: Katalog izložbe*, Thalassotherapie, Opatija, 1996.

u Velom Lošinju, Opatiji³³ i drugdje, koji pridonose uvećanju našega znanja o prirodnim ljekovitim čimbenicima,³⁴ globalnim i regionalnim trendovima razvoja zdravstvenog turizma, kao i povijesnoj baštini³⁵ pojedinih zdravstvenoturističkih odredišta koja se, otkrivajući vlastitu prošlost, suočavaju s novim razvojnim ambicijama i dilemama.³⁶

Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje, kao nasljednik zagrebačkog Balneoklimatološkog zavoda iz 1949., osnovan je pri Akademiji medicinskih znanosti 1994. godine. Svoj je najveći doprinos dao održavanjem skupova i škola na temu prirodnih ljekovitih činitelja, publikacijom čitave biblioteke odgovarajućih zbornika i tematskih monografija, kao i registracijom 222 lokacije u Hrvatskoj koje zadovoljavaju uvjete bavljenja prirodnim liječenjem.³⁷

Zajednica zdravstvenog turizma Hrvatske, osnovana krajem 1995. pri Hrvatskoj gospodarskoj komori, predstavlja interese 18 lječilišta članova (9 kontinentalnih – topličkih i 9 morskih – klimatotalasoterapijskih). Jedan je od glavnih ciljeva Zajednice, osim promocije zdravstvenog turizma, i lobiranje kod nadležnih ministarstava za konačno reguliranje obavljanja ove djelatnosti, budući da između postojećih

³³ Usp. Rožanić, Igor (ur.), *Opatija – promotor zdravstvenog turizma*, Thalassotherapie, Opatija, 1996.; Rožanić, Igor (ur.), *Zdravstveni turizam za 21. stoljeće: Zbornik radova*, Thalassotherapie – Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2000.

³⁴ Ivanišević, Goran, „Prirodni ljekoviti činitelji u zdravstvenom i lječilišnom turizmu“, *Turizam*, 46 (5–6), 1998., str. 276–281; Ivanišević, Goran, „Prirodni ljekoviti činitelji u hrvatskoj medicini“, *Medix*, 5 (24), 1999., str. 86–89; Ivanišević, Goran, „Natural remedies in the hotel offer“, u: Perić, Jože (ur.), *Hotel 2000: Congress Proceedings*, Faculty of Tourism and Hospitality Management, Opatija, 2000., str. 469–476 i dr.

³⁵ Usp. Ivančić-Vagaja, Suzy – Puharić-Harašlić, Marija, „Zaboravljene staze za Veprić u zdravstvenoturističkoj ponudi Opatije“, u: Stilinović, Božidar – Vodopija, Ivan (ur.), *Prvi hrvatski simpozij o aromaterapiji: Zbornik radova*, Družba Braće hrvatskog zmaja, Opatija, 1998., str. 121–127; Muzur, Amir, „Hydropathic procedures of old Opatija“, *Hrvatske vode*, 11, 2003., str. 283–285 i dr.

³⁶ Usp. Bratović, Emil – Muzur, Amir – Perić, Viktor – Vodopija, Ivan, „Opatija: scopes in health tourism“, u: Perić, Jože (ur.), *Hotel 2000: Congress Proceedings*, Faculty of Tourism and Hospitality Management, Opatija, 2000., str. 73–78; Muzur, Amir – Škrobonja, Ante, „Opatija: spa tradition transforming into modern health tourism“, *Croatian Medical Journal*, 48, 2007., str. 1–3; Ivančić-Vagaja, Suzy, „Talasoterapija i zdravstveni turizam: lovranska perspektiva“, u: Muzur, Amir (ur.), *Lovran i more: o starim borbama i novim planovima (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 2001.; Klisović, Jadranka, „Vodice postaju meka zdravstvenog turizma?“, *Vjesnik*, Zagreb, 13. studenoga 2008., str. 6; Turistička zajednica Grada Crikvenice, „Odbor za zdravstveni turizam“, <http://www.120year.com/odbori/odbor-za-zdravstveni-turizam>, zadnji put mijenjano 12. ožujka 2008., preuzeto 24. studenoga 2009. i dr.

³⁷ Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, „Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje“, <http://www.amzh.hr/cro/Odbor%20za%20zdravstveni%20turizam%20i%20prirodne%20ljekovite%20cinitelje>, preuzeto 24. studenoga 2009.

zakona postoje značajne nesuglasice (npr. *Zakon o ustanovama*, NN 76/93, izostavlja zdravstveni turizam kao djelatnost kojom se može baviti ustanova; *Zakon o ugostiteljstvu*, NN 46/97, isključuje iz ugostiteljske djelatnosti specijalne bolnice i lječilišta itd.).

Znanstveno vijeće Referentnog centra za zdravstveni turizam i medicinski programirani odmor obvezalo se, već pri svom konstituiranju u srpnju 1999., pokrenuti izradu *Strategije razvitka zdravstvenog turizma u Republici Hrvatskoj*, a na prvim je sjednicama razmatran i radni nacrt *Pravilnika o uvjetima za osnivanje i rad organizacija koje pružaju usluge zdravstvenog turizma* (predlagač *Med-Ekon*, d.o.o. iz Zagreba). Ovaj je Pravilnik trebao urediti posebne uvjete prostora, opreme, kadrova i dokazljivosti postojanja prirodnog ljekovitog činitelja. Premda su ovi, prvi koraci obećavali početak rješavanja problema standardizacije lječilišta i lječilišnih ustanova, daljnje je postupanje, nažalost, izostalo.

U modernoj se medicini svakako manje polaže na klimatoterapiju nego prije stotinjak godina. No u eri kada nepovjerenje prema sintetskim medikamentoznim preparatima rapidno raste, a psihoneuroimunologija razotkriva mehanizme stresa, kao najraširenije moderne bolesti, i metode njegova otklanjanja, povratak na prirodne ljekovite činitelje čini se razumnim odabirom za Opatiju i Lovran. Bogata tradicija kombinirana s novim razvojnim iskoracima mogla bi biti optimalnim odabirom za oba odredišta. *Wellness*-ponuda, manje selektivna i stroga od rehabilitacijske, postala je već imperativom hotelijera³⁸: podizanjem njezine kvalitete i njezinom standardizacijom do „medicinski programiranog odmora“ postići će se preduvjeti idealne fuzije preventivnog i rehabilitacijskog turizma, a time i medicine i ugostiteljstva. Za to je i Opatiji i Lovranu i svim drugim sličnim destinacijama u Hrvatskoj³⁹ međutim potrebna zakonska i podzakonska regulativa: nisu li upravo oni, pod bremenom svoje tradicije i iskustva, pozvani da je iniciraju?

³⁸ Vidi o različitim svjetskim iskustvima s implementacijom *wellness*-načela u ugostiteljstvo primjerice u: Bala Krishna, A. V. (ur.), *Spa Industry: Coming of Age*, The Icfai University Press, Hyderabad, 2009.

³⁹ O zdravstvenoturističkoj tradiciji i sadašnjim potencijalima pojedinih destinacija Primorsko-goranske županije vidi: Muzur, Amir, *Zdrav odmor na Kvarneru*, Turistička zajednica Primorsko-goranske županije, Opatija, 2006.

Literatura

1. Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, „Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje“, <http://www.amzh.hr/cro/Odbor%20za%20zdravstveni%20turizam%20i%20prirodne%20ljekovite%20cinitelje>, preuzeto 24. studenoga 2009.
2. *Articolo di legge XIV dell'anno 1876. sulla regolazione dell'igiene pubblica*, Stabilimento Tipo-Litografico, Fiume, 1877.
3. Bagat, Mario – Sekelj-Kauzlarić, Katarina, „Mogućnosti razvoja zdravstvenog turizma u Hrvatskoj“, *Medix*, 10 (52), 2004., str. 121–123.
4. Bala Krishna, A. V., (ur.), *Spa Industry: Coming of Age*, The Icfai University Press, Hyderabad, 2009.
5. Billroth, Theodor, *Briefe*, 4. izdanje, Hahn, Hannover – Leipzig, 1897.
6. Blažević, Ivan, „Opatijska kronika“, u: Peršić, Milena (ur.), *Stopedeseta obljetnica turizma u Opatiji: Zbornik okruglog stola*, Hotelijerski fakultet Opatija, Opatija, 1994., str. 15–23.
7. Blažević, Ivan, „Stoljetni korijeni lovranskog turizma“, u: Kolonić Bistričić, Sandra (ur.), *Lovran u XIX. stoljeću (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1998., str. 21–26.
8. Bratović, Emil – Muzur, Amir – Peršić, Viktor – Vodopija, Ivan, „Opatija: scopes in health tourism“, u: Perić, Jože (ur.), *Hotel 2000: Congress Proceedings*, Faculty of Tourism and Hospitality Management, Opatija, 2000., str. 73–78.
9. Deželić, Mladen, „Liječnik Dr. Albin Eder i njegov doprinos razvoju zdravstva u Istri u razdoblju od godine 1892. do 1916.“, *Medicina*, 22 (3), 1986., str. 115–121.
10. Državni arhiv u Rijeci, HR-DARI-0019 (JU 8), Izdvojeni predmeti. Lječilišni pravilnik Lovrana 1909. Kutija 866.
11. Fischinger, Aleš – Fischinger, Duša – Fischinger, Janez – Škrobonja, Ante, „100th anniversary of the 4th International Congress of Thalassotherapy in Opatija“, *Acta medico-historica Adriatica*, 6 (2), 2008., str. 261–276.
12. Fischinger, Janez – Fischinger, Aleš – Fischinger, Duša, „Medicinsko-mehanički institut Dr. Zandera u Opatiji“, *Acta medico-historica Adriatica*, 7 (1), 2009., str. 125–138.

13. Glax, Julius, *Aerztliche Mittheilungen aus Abbazia, 2. Heft: Abbazia als Terrain-Curort*, Wilhelm Braumüller, Wien – Leipzig, 1894.
14. Glax, Julius, „Hygiene der Kurorte“, u: *Balneologie und Balneotherapie*, Gustav Fischer, Jena, 1914., str. 418–437.
15. Hitrec, Tomislav, „Zdravstveni turizam: pojmovi i koncepcijski okvir“, *Tourism and Hospitality Management*, 2 (2), 1996., str. 253–264.
16. Hrvatska gospodarska komora – Sektor za turizam, „Zajednica zdravstvenog turizma Hrvatske“, <http://hgk.biznet.hr/hgk/tekst.php?a=b&page=tekst&id=1223>, preuzeto 24. studenoga 2009.
17. Hrvatski sabor, „Zakon o pružanju usluga u turizmu“, <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/298502.html>, zadnji put mijenjano 21. lipnja 2007., preuzeto 24. studenoga 2009.
18. Institut za turizam Zagreb – Horwath & Horwath Consulting Zagreb – Inženjerski biro – Sveučilište u Rijeci, „Akcijski plan hrvatskog turizma u 2009. i 2010. g.“, <http://www.mint.hr/UserDocsImages/090422-akcijski.pdf>, zadnji put mijenjano ožujka 2009., preuzeto 24. studenoga 2009.
19. Ivančić-Vagaja, Suzy, „Talasoterapija i zdravstveni turizam: lovranska perspektiva“, u: Muzur, Amir (ur.), *Lovran i more: o starim borbama i novim planovima (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 2001.
20. Ivančić-Vagaja, Suzy – Puharić-Harašlić, Marija, „Zaboravljene staze za Veprinac u zdravstvenoturističkoj ponudi Opatije“, u: Stilinović, Božidar – Vodopija, Ivan (ur.), *Prvi hrvatski simpozij o aromaterapiji: Zbornik radova*, Družba Braće hrvatskog zmaja, Opatija, 1998., str. 121–127.
21. Ivanišević, Goran, „Prirodni ljekoviti činitelji u zdravstvenom i lječilišnom turizmu“, *Turizam*, 46 (5–6), 1998., str. 276–281.
22. Ivanišević, Goran, „Prirodni ljekoviti činitelji u hrvatskoj medicini“, *Medix*, 5 (24), 1999., str. 86–89.
23. Ivanišević, Goran, „Natural remedies in the hotel offer“, u: Perić, Jože (ur.), *Hotel 2000: Congress Proceedings*, Faculty of Tourism and Hospitality Management, Opatija, 2000., str. 469–476.
24. Juričić, Alenka, „Zdravstveni i wellness turizam brend Kvarnera“, *Novi list*, Rijeka, 12. studenoga 2009., str. 26–27.
25. Klisović, Jadranka, „Vodice postaju meka zdravstvenog turizma?“, *Vjesnik*, Zagreb, 13. studenoga 2008., str. 6.

26. Kušen, Eduard, „Zdravstveni turizam“, *Turizam*, 50 (2), 2002., str. 177–190.
27. Kušen, Eduard, „Zdravstveni turizam“, u: Čorak, Sanda – Mikačić, Vesna (ur.), *Hrvatski turizam: plavo-bijelo-zeleno*, Institut za turizam, Zagreb, 2006., str. 215–238.
28. Muzur, Amir, „Doprinos mađarskog elementa razvoju zdravstvenog turizma u Opatiji“, *Turizam*, 45 (9–10), 1997., str. 248–251.
29. Muzur, Amir, „Lovran i Opatija: stari lječilišni rivali“, u: Muzur, Amir (ur.), *Potencijali lovranske zdravstvene baštine (Posebno izdanje Biltena Općine Lovran)*, Poglavarstvo Općine Lovran, Lovran, 1997., str. 26–27.
30. Muzur, Amir, *Kako se stvarala Opatija: Prilozi povijesti naseljavanja, grada i zdravstvenog turizma*, Katedra Čakavskog sabora Opatija – Grad Opatija – Naklada Benja, Opatija – Rijeka, 1998.
31. Muzur, Amir, „Povijesna baština i kultura u zdravstvenom turizmu: opatijski primjer“, u: Rožanić, Igor (ur.), *Zdravstveni turizam za XXI. stoljeće: Zbornik radova, Thalassotherapie – Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2000.*, str. 52–56.
32. Muzur, Amir – Peršić, Dušan – Raffaelli, Silvano, *Lovran: turistički vodič*, Rima, Rijeka, 2001.
33. Muzur, Amir, „Hungarian doctors and the ‘Golden Age’ (1884-1914) of Opatija (Croatia)“, *Orvostörténeti közlemények/Communicationes de historia artis medicinae*, 48 (1–4), 2003., str. 182–185.
34. Muzur, Amir, „Hydropathic procedures of old Opatija“, *Hrvatske vode*, 11, 2003., str. 283–285.
35. Muzur, Amir, *Zlatna knjiga gostiju Opatije*, Turistička zajednica Grada Opatije, Opatija, 2004.
36. Muzur, Amir, *Liburnijski mikrokozam: studije, osvrti, afekti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2004.
37. Muzur, Amir, *Zdrav odmor na Kvarneru*, Turistička zajednica Primorsko-goranske županije, Opatija, 2006.
38. Muzur, Amir – Puharić-Harašlić, Marija – Ivančić-Vagaja, Suzy, *Opatija – promotor zdravstvenog turizma: Katalog izložbe, Thalassotherapie*, Opatija, 1996.
39. Muzur, Amir – Škrobonja, Ante, „Opatija: spa tradition transforming into modern health tourism?“, *Croatian Medical Journal*, 48, 2007., str. 1–3.
40. Niel, Alfred, *Die k. u. k. Riviera: von Abbazia bis Grado*, Styria

- Verlag, Graz, 1981.
41. Peršić, Mirjana, *Lovran – turizam i graditeljstvo: Turistička arhitektura u Lovranu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Adamić, Rijeka, 2002.
 42. Popić, Jelica, „Poslovna edukacija: Učilište Lovran – Spa Wellness Akademija“, <http://www.edukacija.hr/ustanova/uciliste-lovran-spa-wellness-akademija/123/>, preuzeto 23. listopada 2009.
 43. Prunk, Adrijana – Ažman, Josip – Frković, Vedran – Škrobonja, Ante – Muzur, Amir, „Physician Albin Eder and his contribution to the development of health resorts in the Northern Adriatic area“, *Public Health*, 122, 2008., str. 1131–1133.
 44. Republika Hrvatska – Ministarstvo turizma, „Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010. godine“, www.strategija.hr/lgs.axd?t=16&id=206, zadnji put mijenjano 18. rujna 2003., preuzeto 24. studenoga 2009.
 45. Rožanić, Igor (ur.), *Opatija – promotor zdravstvenog turizma, Thalassotherapie*, Opatija, 1996.
 46. Rožanić, Igor (ur.), *Zdravstveni turizam za 21. stoljeće: Zbornik radova*, Thalassotherapie – Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 2000.
 47. Skupnjak, Berislav, „Neke pretpostavke za razvitak zdravstvenog turizma“, u: Ivanišević, Goran (ur.), *Prirodni ljekoviti činitelji u Hrvatskoj*, Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Zagreb, 2000., str. 107–117.
 48. Stein, Isor, „Medico-mechanisches Zander-Institut in Abbazia“, u: Cohn, Julius i dr. (ur.), *Abbazia als Kurort: Festschrift zum 60. Geburtstag des Prof. Dr. Julius Glax*, Kur-Kommission, Abbazia, 1906., str. 131–153.
 49. Szegő, Kálmán, *Maison de santé et établissement hydrotherapique pour adultes et enfants – Abbazia (Autriche)*, Dr. Koloman Szegő, Abbazia, 1909.
 50. Tripold, Franz, „Abbazia als Winterkurort und Seebad“, u: *Abbazia: Ärzte-Woche 14.–17. September 1927.*, Kreisel & Co., Abbazia, 1927., str. 1–11.
 51. Turistička zajednica Grada Crikvenice, „Odbor za zdravstveni turizam“, <http://www.120year.com/odbori/odbor-za-zdravstveni-turizam>, zadnji put mijenjano 12. ožujka 2008., preuzeto 24. studenoga 2009.

52. Valušek, Berislav, „Carl Seidl i lovranske vile“, u: Ekl, Vanda (ur.), *Liburnijske teme, sv. 6: Lovran*, Katedra Čakavskog sabora Opatija – Turističko društvo Lovran, Opatija, 1987., str. 215–223.
53. Zakošek, Boris, *Opatijski album: Dugo stoljeće jednog svjetskog lječilišta*, Državni arhiv u Rijeci, Rijeka, 2005.

SUMMARY

How a Kurort (health resort) was tempered: A history of the problem of health-resort legislation on the examples of Opatija and Lovran in the last 150 years.

Departing from an overview of the historical circumstances of the development of two neighbouring health resorts of the Liburnian coast – Opatija and Lovran, the present paper analyses the steps of the development of legal and sub-legal regulation of health resorts. Particular attention is devoted to the Lovran Regolamentoo di cura from 1909, to the efforts by Julius Glax, the president of Opatija's Kurkommission, and to the Public Health Regulation Law which was brought in 1876 for the Hungarian part of the Habsburg monarchy. Finally, an overview is presented of the recent laws in the Republic of Croatia, indicating the persistence of the problem of insufficiency of the definition and regulation of health tourism.

Key words: *Opatija, Lovran, health tourism, health resort, laws, regulations*